

Könyvismertetés

Donáth Péter (2025). Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben. Budapest, Trezor Kiadó, p. 493, ISBN 978-963-8144-58-4 (nyomtatott), ISBN 978-963-8144-59-1 (pdf), <https://mek.oszk.hu/26800/26873/26873.pdf>

Gombos Norbert¹

Donáth Péter történész, az MTA doktora, az ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszékének professzor emeritusa igen aktívan foglalkozik a hazai tanítóképzés történetével, elsősorban oktatáspolitikai vetületben. Korábbi munkáiban már feltárta a hazai művelődés és a tanítóképzés 1868 és 1958 közötti történetét (Donáth, 2008a), az oktatáspolitikai és a tanítóképzés 1945 és 1960 közötti hazai helyzetét (Donáth, 2008b), valamint Imre Sándor munkásságát is (Donáth, 2022). Jelen könyve egyenes folytatása annak a monumentális munkának, melyben a pedagógusok és tanítóképzők helyzetét vizsgálta az 1918–1919-es – politikai fordulatokkal teli – időszakban (Donáth, 2020). A szerző tanulmánykötete az 1945 és 1949 közötti – politikai fordulatokban hasonlóan bő – időszak oktatáspolitikai történéseivel, a tanítóképzők, valamint tanáraik és diákjaik helyzetével foglalkozik.

A tanítóképzés hazai történetének meghatározó időszakát feldolgozó kötetben valójában hét, egymáshoz tematikusan is szervesen kapcsolódó nagy fejezet található, melyek közös vonása – a tematikus azonosságon túl – a kapcsolódás a vizsgált időszakhoz, ugyanakkor a szerző indokolt esetben időnként kitekint 1918–1919, illetve 1956 felé is (sőt, több esetben későbbi visszaemlékezéseket is feldolgoz).

Az első tematikus egység a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete (továbbiakban: TITOE) – mint a Csecsemő- és Kisgyermeknevelő-, Óvó- és Tanítóképzők Egyesületének (KÓTE) elődszervezete – átmeneti, majd végleges megszűntetésének történetét dolgozza fel. Az őszirózsás forradalmat követően a Nagy László vezette TITOE felszámolásának gondolata elsőként 1919 elején merült fel. Az év áprilisában egy szabálytalan közgyűlésen (Donáth, 2025) kimondott feloszlítás valójában egy „narkotikus álomba kényszerülés” (Donáth, 2025, p. 16) volt, melyet a szervezet tevékenységének korlátozása előzött meg. A kötet szerzője részletesen elemzi a szervezet újjá-

¹ Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar Pedagógusképző Intézet Neveléstan és Metodológiai Tanszék; gombos.norbert@kre.hu;

alakulását (1919 októbere) követő időszak eseményeit abból a szempontból, hogy a TITOE feladatának a világnézeti, politikai autonómia megőrzését, a szakmai álláspontok határozott képviselését vagy a mindenkori uralkodó oktatáspolitikai törekvéseinek érvényesítését tekinthetjük. Különösen fontos szempontként jelenik meg a szervezet szerepe a második világháború végső szakaszában (a nyilasterror idején), melyet Molnár Oszkár, a Magyar Tanítóképző szerkesztője 1945–1946-os visszaemlékezése alapján vizsgál a szerző, és amely kiemelt szerepet játszott az egyesület elleni fellépésekben, 1945 után. A TITOE végső felszámolásának – a Donáth Péter által „végjátéknak” nevezett – folyamata 1947 januárjában zárult, amikor a szervezet közgyűlése határozott „a pedagógusszakszervezet tagozatává válásukról” (Donáth, 2025, p. 52).

A második tematikus egység a budai tanítóképző vezetőit, tanárait és altisztjeit érintő – 1945 és 1948 között lezajlott – igazolási és népbíróvási eljárásokkal foglalkozik. Ebben a részben a szerző a budai képző – mint „az intézménytípus zászlóshajója, mintaképezdéje” (Donáth, 2025, p. 57.) – neves oktatóinak sorsát, felelősségre vonását, illetve néhányuk ellen indított népbíróvási eljárások történéseit mutatja be. A tanulmányban kiemelt szerepet kap Padányi-Frank Antal, a budai képezde 1929 és 1945 közötti igazgatójának ügye (Donáth, 2025). A szerző részletesen bemutatja az intézményvezető sorsának alakulását, a második világháború előtt és alatt játszott szerepétől, felfüggesztésén és feljelentésén át egészen elítéléséig és közkegyeemben részesítéséig. Sorsának bemutatásán keresztül érezteti Donáth Péter, hogy ebben az időszakban hasonló folyamatok zajlottak, mint amelyeket 1919–1920-ban a tanítóképző intézeti tanárok már átéltek. A második fejezet nagyobb részében a budai képző neves oktatói (Mesterházy Jenő, Árpácssy Gyula, Szalatsy Richárd és mások) elleni eljárásokat mutatja be a szerző. Az elemzett történések, sorsok rendkívül szerte ágazóak, amiképpen „a méltánytalan/megalapozatlan döntések” (Donáth, 2025, p. 118) korrekciójának folyamata is különösen „színes” volt.

A harmadik tematikus egységben a szerző a református tanító(nő)képezdek két államosítási hullámának jellegzetes történéseit elemzi és veti össze. Részletesen vizsgálja az 1918–1919-ben lezajlott államosítási törekvéseket, melyek leginkább a Tanácsköztársaság idején voltak meghatározóak, majd átfogó bemutatásra kerülnek az 1946–1948 közötti koalíciós időszak ilyen irányú oktatáspolitikai törekvései, melyek 1948-ban a református tanítóképezdek nagyobb részének államosításához vezettek. Kivételt képeztek a „legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok” (Donáth, 2025, p. 158) szervezetébe tartozó képezdek (Sárospatak, Debrecen, Dóczy leánynevelő intézet tanítónőképezdéje). A fejezet végén a szerző összeveti a két államosítási hullám során megjelenő törekvéseket, megállapítva, hogy 1919-ben minden református intézményt államosítottak, míg 1948-ban – átmeneti jelleggel – a kilencből három intézmény egyházi kézben maradt (Donáth, 2025).

A negyedik tematikus egység keretében a kötet szerzője a katolikus tanító(nő)képezdék államosítása körüli történeteket járja körbe, melyeket „súlyos következményekkel járó játszmáknak” (Donáth, 2025, p. 161) nevez. Az államosítást megelőző időszakban legnagyobb iskolafenntartóként működő katolikus egyház intézményeivel szembeni fellépés meghatározó volt, így a katolikus tanító(nő)képezdek elleni küzdelem még erőteljesebben nyilvánult meg ekkor, mint amennyire az a református intézmények esetében tapasztalható volt. A szerző végső következtetése szerint mindkét – egymásnak feszülő – politikai-világnézeti tábor rosszul mérte fel az iskolafenntartók szerepét az iskolák jellegének, szocializációs funkciójának meghatározásában. Nézete szerint Mindszenty József esztergomi érsek alábecsülte az államosított iskolákban maradó pedagógusok tanítványaikra gyakorolt hatóerejének jelentőségét, míg Ortutay Gyula VKM miniszter túlbecsülte a pedagógusok „átnevelhetőségének” kereteit (Donáth, 2025). Mindezek következtében az államosítás alapvető oktatáspolitikai célkitűzései nem váltak valóra teljes mértékben, amiképpen erre egy – a feltárt korszakból némileg kitekintő – 1955–1956-os tanítóképzős vizsgálat egyértelműen rá is mutat (Donáth, 2025).

Az ötödik tematikus egységben – kapcsolódva az előző fejezethez – két meghatározó katolikus képző (Sopron és Esztergom) államosítása kapcsán megjelenő küzdelmeket, törekvéseket és konfliktusokat elemzi a szerző. A soproni képző szerepe különleges jelentőséggel bírt, hiszen Mindszenty József esztergomi érsek rendkívül szoros kapcsolatot ápol a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdával, ahová – az akkor még veszprémi püspökként regnáló – egyházi vezetőt 1944 decemberében internálták (Donáth, 2025). Jórészt az esztergomi érsekhez fűződő kapcsolat következtében igen intenzív helyi tiltakozáshullám és ellenállás övezte a soproni képezde államosítását, melynek csúcspontja az 1948. június 7-i – katolikus diákok és asszonyok vezette – tüntetés volt. Donáth Péter részletekbe menően áttekinti a helyi ellenállás előzményeit (köztük az országos szinten is igen jelentős Pócspetri ügyet), a júniusi tiltakozó tüntetés lefolyását, valamint annak következményeit (különösen két érintett ember további sorsának bemutatásán keresztül). A szerző összeveti a Pócspetriben történeteket a soproni eseményekkel, felvillantva a két történet közti igen jelentős eltéréseket (mind a résztvevők társadalmi összetételét, mind a történeteket, illetve azok későbbi társadalmi hatását, történeti jelentőségét illetően). Az Esztergomi Érseki Tanítóképző helyzete is kiemelt volt, hiszen az érseki székhelyen folyó képzés igen nagy jelentőséggel bírt a katolikus egyház számára, de Mindszenty József esztergomi érsek személye miatt is meghatározónak tekinthető a helyszín. Donáth Péter bemutatja a képző előtt 1948 júniusában lezajlott provokatív jellegű demonstráció előzményeit, történeteit és annak – elsősorban a képző diákjainak és oktatóinak sorsára ható – súlyos következményeit. Részletesen áttekinti a kihallgatásokat, a vádemelést, a népbíróági tárgyalást, valamint az azt körülvevő országos és helyi sajtókampányt is.

A hatodik tematikus egységben a szerző azt mutatja be, hogy az immár államosított iskolákban miként reagált a diákság 1948 őszétől az oktatásirányítás által rájuk kényszerített világnézeti és politikai kampányra. A zalaegerszegi és a kecskeméti tanítónőképzőkben történtek rávilágítanak arra, hogy az államosított tanítónőképzők diáksága is aktív módon részt vett ezekben a folyamatokban. A zalaegerszegi képezde kötődése is erőteljes volt Mindszenty József esztergomi érsekhez, hiszen 1929-ben – még Pehm József apátplébánosként, a Notre Dame nővérek behívása révén – ő alapította a képezdét (Donáth, 2025). Az intézményben 1948. október 30-án lezajlott „diáksztrájk” közvetlen előzményeinek, történéseinek és következményeinek bemutatásán keresztül elemzi a szerző a politikai-világnézeti ellentétekből eredő súlyos feszültségeket és konfliktusokat. A másik példaként említett kecskeméti tanítónőképzés annyiban mindenképpen sajátos volt, hogy a városban 1917-től katolikus, majd 1918-tól református tanítónőképzés is működött, melyek a német megszállás idején összevontan, majd 1945-től az államosításig ismételten különváltan végezték a nevelő-oktatómunkát. Az államosítást követően a katolikus képezde diákjait és világi tanárait „az ugyancsak államosított, 1918 nyarán alapított református tanítónőképzőbe helyezték át” (Donáth, 2025, p. 370). A szerző alaposan áttekinti a – korabeli Mindszenty-ellenes diáktüntetés, valamint a Diákszövetség képviselőnek fellépése hatására – kibontakozó spontán diáksztrájk történéseit, következményeit, melyek a helyi sajtóban is komoly vihart kavartak és az oktatók és a diáklányok elleni fegyelmi vizsgálathoz vezettek. Donáth Péter valamennyi konkrét korabeli példa (Budapest, Sopron, Esztergom, Zalaegerszeg és Kecskemét) kapcsán a történések átfogó bemutatását valamiféle „epilógussal” zárja, melyben igen komoly támpontokat ad ahhoz, hogy az olvasó a végső tanulságokat maga is megfogalmazhassa.

A hetedik tematikus egység keretében kísérletet tesz a szerző a tapasztalatok összegzésére, mégpedig a „görbe tükör” valóságot láttató erején keresztül (némileg kitekintve a tanulmánykötet címében is jelzett történeti időkeretből). Bemutatja az államosított pécsi püspöki tanítónőképző frissen kinevezett igazgatójának, Meskó Gyulának rövid (az 1949/1950. tanévben zajló) tevékenységét, illetve elemzi – ezen keresztül – a szakmai hozzáértés hiányának káros hatását. A budai képzőben 1956 februárjában lezajlott tanfelügyelői látogatásról készített jelentés elemzésén, illetve az arra „reflektáló” – Szathmáry Lajos tanítónőképző-intézeti tanár által készített – „ironikus farsangi iskolabírálat” (Donáth, 2025, p. 468) bemutatásán keresztül jól érzékelteti a szerző, miként élte meg/élte át a korabeli oktatói testület a rapid politikai változások komplex hatását. Végül ugyancsak a budai képző 1956. augusztus 23-i, alakuló tanári értekezlete jegyzőkönyvének elemzése révén rávilágít arra, hogy a képző vezetői, oktatói miképpen reagáltak – „felelős diagnózisokként” (Donáth, 2025, p. 479) – azokra az oktatáspolitikai elvárásokra, melyek az ötvenes évek Magyarországon jellemzőek voltak.

Donáth Péter tanulmánykötete kiváló képet fest arról, hogy az 1945–1949 közötti „politikai forgószél” – hasonlóan az 1918–1919-es történésekhez – milyen hatást gyakorolt a hazai tanítóképzőkre – valamint az abban aktívan résztvevő oktatók és diákok – életére és sorsára. A kötet – máig ható érvénnyel – rávilágít a rapid, szakmailag átgondolatlan (politika és ideológia vezérelt) döntések káros, sokszor pusztító hatására. A könyv fontos adalékokkal szolgálhat nemcsak a pedagógusok, a neveléstörténészek, hanem a korszak iránt érdeklődő más szakemberek, sőt a jelenkorunkról felelősen gondolkodó laikus értelmiségi olvasók számára is. (A kötet tanulmányozásához mindenképpen javasolt a szerző korábbi, az 1918–1919-es történéseket feldolgozó munkájának [Donáth, 2020] előzetes áttekintése.)

Irodalom

- Donáth, P. (2008a). *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/08200/08254/08254.pdf>
- Donáth, P. (2008b). *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/08200/08255/08255.pdf>
- Donáth, P. (2020). *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/20100/20126/20126.pdf>
- Donáth, P. (2022). *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, és a magyar pedagógiáról*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/23400/23444/23444.pdf>
- Donáth, P. (2025). *Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik az 1945–1949. évi politikai forgószélben*. Trezor Kiadó. <https://mek.oszk.hu/26800/26873/26873.pdf>